

Copyright © Univerzita Palackého v Olomouci, 2013
Copyright © Lucie Böhmová, Jakub Charvát, Petr Just, Pavel
Kopeček, Pavel Krákora, Denisa Labischová, Marcel Lincényi,
Gabriela Medvedová, Pavel Mücke, Alena Opletalová,
Aleksandra Trzcielińska-Polus, Lukáš Valeš, Miroslav Vaněk,
Petr Zima, 2013

Cover © Petra Süsserová, 2013

Czech Edition © Nakladatelství Epoque, Praha 2013

ISBN 978-80-7425-203-7

Obsah

Předmluva	9
MIROSLAV VANĚK O potřebě hrdinů, padouchů a obětí (a nepotřebě historiků) aneb Na křižovatkách českých dějin, paměti a politiky	12
LUCIE BÖHMOVÁ Orální historie v projektovém vyučování na základní škole .	25
PAVEL MÜCKE Československé odboje v letech 1914–1989 aneb Po stopách vyrovnávání se s odbojovou minulostí	34
GABRIELA MEDVEĐOVÁ Problematika postavení německé menšiny v Československu od roku 1918 do současnosti	48
LUKÁŠ VALEŠ Antikomunismus jako nová politická ideologie?	60
PAVEL KOPEČEK Minulost a současnost krajní levice v českých zemích	82
PAVEL KRÁKORA Organizační struktura KSČ v českých zemích a na Slovensku v letech 1945–1990	96
JAKUB CHARVÁT Otázka zákazu KSČ(M) po listopadu 1989	105
ALEKSANDRA TRZCIELIŃSKA-POLUS Nacistické koncentrační tábory v Polsku a problém jejich názvosloví	139

Pavel Kopeček a kol.
SPOLEČENSKOVĚDNÍ
ASPEKTY FENOMÉNU
VYROVNÁNÍ S MINULOSTÍ
V KONTEXTU VÝCHOVY
K OBČANSTVÍ

NAKLADATELSTVÍ EPOCHA

Antikomunismus jako nová politická ideologie?

LUKÁŠ VALEŠ

Pád totalitních, autoritářských či posttotalitních autoritářských režimů, jako bylo komunistické Československo v 80. letech 20. století podle klasifikace politologa Juana Linze (blíže viz Dvořáková, Kunc 1994, s. 51), vždy vyvolává otázku potrestání dosavadních držitelů moci, vykonání „spravedlnosti“ na těch, kteří svými činy způsobili útlak a bezpráví, individuální či skupinové zločiny, neslučitelné s principy lidskosti či normami demokratického práva. Vedle potrestání zločinů bývalého režimu jde rovněž o zásadní distanci mezi novým a starým režimem, která prakticky vždy zdůrazňuje, že režim nový, zpravidla demokratický, nemá s režimem starým, který vykořisťoval či utlačoval své občany, nic, ale zásadně nic společného. Česká zkušenost s takovými přechody k demokracii je bohatá a velmi poučná. Už ten první, kdy se zrodilo nové Československo na troskách starého Rakouska-Uherska. Heslem nové republiky bylo masarykovské „odrakouštit se“, distancovat se od nenáviděné a aristokratické Vídně a stát se opravdovými, skutečnými demokraty. Nicméně prvním zákonem tehdy ještě československého státu, který byl vyhlášen již 28. října 1818, se stal tzv. zákon recepční z pera pozdějšího ministra financí Aloise Rašína. A ten praví jasně, že veškeré zákony a nařízení Rakouska-Uherska zůstávají v platnosti. Jinými slovy, jde o zákon zachovávající právní kontinuitu s předchozím státem, od kterého je přejímána veškerá legislativa. Tím se ale jednoznačně přihlašuje i ke kontinuitě státní a státoprávní s předchozím nenáviděným a aristokratickým Rakousko-Uherskem. Nejde přitom o historickou výjimku. Naprosto stejný postup zvolila česká politika i při posledním přechodu k demokracii v roce 1989.

Do politologických, historických a sociologických učebnic, ale především do novinářského žargonu vstoupil tento problém pod termínem „vyrovnání se s minulostí“. Jak si ale ukážeme v následující studii a jak už jsme naznačili v předchozím odstavci, jde mnohem spíše o problém politický, jenž se stává integrálním předmětem zápasu o politickou moc. Naprosto to platí právě o antikomunismu, který můžeme v českém prostředí velmi obecně charakterizovat právě jako snahu (často spíše jen deklaratorní povahy) o potrestání zločinů minulosti a jejich nositelů a také o zásadní ideovou politickou distanci od bývalého komunistického režimu, popř. zásadní nesouhlas se současnými politickými subjekty, které se k němu v určité formě hlásí i dnes. Obecný názor stoupenců antikomunismu je, že se Česká republika se „svou komunistickou minulostí“ dosud nevyrovnala (ve smyslu především oné historické distance) a že stále hrozí nebezpečí uzurpace politické moci či prezentace „nebezpečných a antidemokratických“ myšlenek ze strany pohrobků hlavní nositelky režimu, kterou byla Komunistická strana Československa. Především je míněna Komunistická strana Čech a Moravy, ovšem v širším kontextu prakticky celá levice, včetně ČSSD, jejíž stovky členů byly obětmi komunistického režimu a která jako jediná sociální demokracie ve střední a východní Evropě není „nástupnickou organizací“ některé z bývalých vládnoucích stran komunistických režimů.

Otázka „vyrovnání se s minulostí“ je jistě legitimní a z pohledu velké části občanů, kteří se aktivně podíleli na pádu dosavadního režimu, zcela opodstatněná. Šlo přece o historickou spravedlnost, o jasné pojmenování zločinů a potrestání zločinců tam, kde nebylo pochyb o trestnosti jejich jednání. V případě komunistického režimu v Československu šlo především o viníky politických procesů v 50. letech, které znamenaly smrt pro několik set osob a odsouzení k mnohaletým žalářům pro zhruba 230 000–250 000 občanů tehdejšího Československa. Lidi odpovědné za násilnou kolektivizaci v 50. letech. A v neposlední

řadě i o potrestání vlastizrady z roku 1968, tedy těch prominentů minulého režimu, kteří se aktivně podíleli na sovětské invazi i na nastolení normalizačního pookupačního režimu. Tady se ale dostáváme k zajímavému historickému paradoxu. Proti potrestání exponentů minulého režimu, kteří byli za tyto zločiny odpovědní, se postavily špičky nového demokratického režimu v čele s ikonou sametové revoluce Václavem Havlem: „Intelektuál Havel, který v politice směle otevíral nejrůznější tabu, nebyl v této chvíli ani v nejmenším ochoten tematizovat problém komunismu a jeho zločinů“ (Suk, 2003, s. 22). Jak ukázal historik Jiří Suk, zatímco představitelé Občanského fóra ve městech, okresech a krajích požadovali zásadní „dekomunizaci“, včetně vyvození rozsáhlých personálních důsledků, pražské centrum Občanského fóra bylo ostře proti: „Důsledně antikomunistická stanoviska byla v pražském centru považována za nepřijatelné projevy „davokracie“ a „permanentní revoluce“ (Suk, 2003, s. 20).

Neméně zajímavé je, že to byla právě antikomunistická otázka, mohutně podporovaná českými regiony, která přivedla Václava Klause – tedy Havlova rivala – napřed do čela Občanského fóra a následně i do čela Občanské demokratické strany. Ta měla v letech 1992–1996 spolu se svými koaličními partnery dostatek hlasů v českém parlamentu, aby alespoň dva roky po revoluci zásadně promluvila do vypořádání se s minulým režimem. Navíc oba její koaliční partneři – KDU-ČSL a zejména Občanská demokratická aliance – se rovněž stavěli za tvrdé potrestání představitelů minulého režimu. Bohužel ale jen slovně. Situace se opakovala. Ani strany české pravice ani zcela nefunkční Úřad pro vyšetřování zločinů komunismu, který prakticky nic nevyšetřil, neudělaly ve skutečnosti nic podstatného pro potrestání zločinů minulosti. A to včetně personálních změn v tak politicky citlivých oblastech jako byla státní prokuratura (dnes zastupitelství) a soudy. Jasným důkazem této neochoty je fakt, že teprve v roce 2008 byla k 6letému trestu za podíl

na politických procesech (konkrétně za podíl na procesu s Miladou Horákovou) odsouzena bývalá prokurátorka Ludmila Brožová-Polednová. Šlo přitom o jediný případ, kdy byl někdo za vykonstruované politické procesy v 50. letech odsouzen. Je otázkou, zda této skutečnosti rovněž napomohl vysoký počet bývalých členů KSČ mezi členy těchto stran, mezi něž patřili svého času nejoblíbenější český politik z ODA ministr Vladimír Dlouhý, ministr financí Ivan Kočárník (ODS) nebo ministr pro hospodářskou politiku Karel Dyba (ODS).

K vyrovnání s minulostí tedy nedošlo. Mimochodem stejný nebo podobný vývoj proběhl i v ostatních zemích bývalého východního bloku. Dokonce i v Maďarsku, kde existoval silný antikomunismus a tradice ozbrojeného odporu z roku 1956, byl za násilí spáchané po maďarském povstání z roku 1956 obviněn tehdejší ministr vnitra teprve letos – 24 let po pádu režimu – v jeho 92 letech. V české společnosti dodnes zůstává pocit určité nespravedlnosti. Tím se dostáváme k druhé roli antikomunismu v české politice – k roli ideologické. Před tím však zmiňme několik základních dat o otázce ideologií jako takových i jejich funkci v moderní společnosti.

Ideologie se rodí spolu s moderní společností na přelomu 18. a 19. století. Za autora termínu ideologie je považován francouzský myslitel Destutt de Tracy (1754–1836), mimo jiné žák velkého francouzského liberála Charlese de Montesquiea. Pro budoucnost tohoto pojmu je příznačné, s jakými ambicemi přišel na svět. Francouzské osvícenství, jehož je ideologie přímým plodem, bylo nesené mimo jiné silným antináboženským akcentem. Náboženství bylo chápáno jako zastaralé tmářství, řečeno slovy Karla Marxe „opium lidstva“, které stálo na iracionálních a zavrhnutíhodných pověrách a bludech. Ty mělo smést právě osvícenství, a to silou své hlavní zbraně – rozumu. V praxi tutéž politiku pak načas prosadila Francouzská revoluce. Roli náboženství v moderní společnosti – a to je podstatné – měla nahradit nová věda o idejích, tedy ideologie, založená

na přísně racionálním základu a na využití přesných metod přírodních věd. Díky nim měla ideologie dokonale poznat lidskou duši i s jejími emocemi. Jak upozorňuje český politolog Adolf Müller ve svém *Úvodu do vědy o politice*, ideologie byla chápána jako součást „nové pedagogiky“, která měla vychovat nového moderního člověka, zbaveného starých a iracionálních předpokladů: „Ideologie byla typickým produktem osvícenství, a jak tomu bývá často, měl i tento pojem na počátku jiný obsah než později. Ideologie se měla stát vědou o tom, jak učením a rozšiřováním objektivní pravdy a správných myšlenek vytvářet „nového člověka“, nepoplatného dogmatům, pověrám a mýtům. Tedy jedna z podob snu starého téměř jako lidstvo o tom, jak vytvořit člověka dokonalého“ (Müller, 1991, s. 20).

Přesný opak se ale stal pravdou – odmítnutím náboženství nezmizela ani u „moderního“ člověka potřeba jeho existence. Osvícenci vycházeli z ušlechtilé představy, že člověk je bytost ryze racionální a emoce hrají v jeho životě jen sekundární roli. I dnešní lékařská věda ale přesvědčivě ukazuje, že bez ohledu na dnešní „modernost“ zůstávají základní vývojové parametry člověka v podstatě totožné. Jinými slovy – člověk je bytost zmítaná emocemi, která jen tu a tam používá i svou racionalitu.² Ideologie tak nahradily v novém moderním světě do značné míry právě roli náboženství. Nešlo ale již o iracionální „tmářství“, ale o „vědu“, založenou na „racionálním“ poznání, resp. o zdání racionální vědeckosti, jemuž moderní člověk věří stejně silně jako člověk v předindustriální éře náboženským pověrám.

Jak už naznačil Adolf Müller, během relativně krátkého času došlo k radikální proměně pojmu ideologie. Obecně dnes vnímáme ideologii jako soubor obecných názorů a hodnotových postojů na svět, politiku a člověka. Je to zjednodušený, jednostranný způsob vidění, který umožňuje složité věci moderního světa vidět jednoduše. Tedy, ideologie nevidí svět, jaký je, ale jaký ho stoupenci dané ideologie chtějí vidět (popř. k jakému

obrazu ho chtějí změnit). Toto pojetí vychází z německého, podstatně skeptičtějšího pohledu na role ideologií, který se rodil již na přelomu 18. a 19. století (Paul von Holbach, Helvetius) a jehož nejvýznamnějším představitelem se stal Karel Marx. Viz jeho výrok: „Ideologie je falešné vědomí.“ Ale pozor, ideologie si i nadále ponechala své zdání racionálního, vědeckého, a tudíž objektivně pravdivého pohledu na věc. Respektive jediného objektivního pohledu na věc – na rozdíl od všech ostatních ideologií, které jsou oním „falešným vědomím“.

Není náhodou, že se ideologie objevují právě na zmiňovaném pomezí 18. a 19. století. Americká a po ní i francouzská a další revoluce znamenaly nástup masové politiky. Ta v industriální éře přestává být pouze záležitostí elit, ale stává se – mimo jiné i se šířícím se volebním právem, konstitucionalismem a parlamentarismem – skutečně masovou záležitostí. Stále rostoucí počet voličů i stoupenců vznikajících politických stran je ale potřeba jednak sjednotit na základě společně sdílených politických hodnot a názorů na politiku, jednak mobilizovat, aby daná politická strana ve volbách uspěla. V ideálním případě zvítězila a mohla prosazovat nejen svůj program, ale především svůj pohled na svět, z něhož i politických program vychází (dnes spíše má vycházet).

Ideologie ale nebyly jen záležitostmi konkrétních politických stran. Ideologie vyjadřovaly zájmy a politické názory velkých sociálních skupin, které proti sobě postavila právě průmyslová revoluce, na kterou navazují již zmíněné politické revoluce, bojující o politická a občanská práva pro všechny. Průmyslová revoluce zrodila tři základní skupiny – dosavadní vlastníky moci, opřené především o držbu pozemkového vlastnictví (půdy) – šlechtu, duchovenstvo apod. Zájmem této skupiny bylo ponechat si maximum dosavadní moci a majetku – tedy „zachovat“, konzervovat dosavadní stav. Odtud konzervatismus (jazykově od latinského slovesa *conservare* – uchovat, zachovat) a konzervativci.

Nově se rodící obchodníci a podnikatelé, doplnění střední měšťanskou třídou, příslušníky svobodných povolání apod. tvořili druhou velkou sociální skupinu. Ta svůj majetek opírala především o vlastnictví kapitálu, o podnikatelské aktivity a obchod. Jejím cílem bylo naopak uvolnění současných podmínek tak, aby to vyhovovalo jejich podnikání. Prosazovali proto svobodu – jak v ekonomice, tak i v oblasti občanských práv. Pouze osobně svobodný jedinec totiž mohl vstupovat do nově se rodících tržních vztahů a uzavírat smlouvy o vlastní svobodné vůli – ať už kupoval, nebo prodával. Třeba sám sebe na trhu práce. Rodí se liberalismus (od latinského *libertas* – svoboda) a liberálové. Jejich cílem je dosažení politické moci, aby jejím prostřednictvím mohli měnit dosavadní ekonomický systém. Ústřední hodnotou je svobodný jedinec.

A konečně průmyslové podnikání s sebou přineslo vznik zcela nové sociální skupiny – dělnictva. To bylo ekonomicky i politicky zcela deklasovanou třídou. Nemělo ani majetek či kapitál jako nastupující třída podnikatelů-liberálů ani politickou moc jako její dosavadní držitelé z řad konzervativců. Jeho cílem bylo jednak dosažení plné občanské rovnosti – včetně volebního práva pro všechny, bez majetkových a daňových cenzů, a také zlepšení vlastní neutěšené sociální situace. Jen pro ilustraci – dělník v Anglii ve 30. letech 19. století pracoval běžně až 14 (někdy až 16) hodin denně. Průměrný věk dožití se pak pohyboval kolem 35 let. Samozřejmostí byla práce žen i dětí. A tak se zrodil socialismus (opět z latinského *societas* – společnost). Tato skupina věřila v sílu komunity – společenství, solidaritu, sociální spravedlnost. Jestliže jí nebude dosaženo pokojně – prostřednictvím voleb, může přijít ke slovu i násilné svržení dosavadních nositelů moci – revoluce. Tento princip hájí mimo jiné marxismus.

Zrodil se systém tří klasických ideologií, zvaných někdy jako tzv. ideologický trojúhelník. Na tyto klasické ideologie pak navázaly další „mladší sestry“, resp. deriváty: anarchismus (jenž

hlásal absolutní svobodu a odpor vůči jakémukoliv řádu, který svobodu člověka či přirozených lidských komunit omezuje), komunismus (jehož cílem byla absolutně sociálně spravedlivá, beztřídní společnost), nacionalismus (zdůrazňující význam národa jako klíčové hodnoty v sociálním systému), šovinismus (domnívající se, že jeden – vlastní národ – je lepší než ostatní a je předurčen k vládě ostatním), rasismus (opírající se o pseudovědecké argumenty, podle nichž existují vyšší a nižší lidské rasy; pouze vyšší rasa má právo vládnout a ovládat) nebo řada moderních ideologií (environmentalismus, feminismus, islámský fundamentalismus apod.). I v českém jazyce dnes existuje řada kvalitní odborné literatury, jež případným zájemcům umožní hlouběji proniknout do této zajímavé, ale vývojově značně bohaté problematiky – viz zejména A. Heywood a jeho knihy *Politické ideologie* (Heywood 2005a a další vydání), *Politická teorie* (Heywood, 2005b) a *Politologie* (Heywood, 2004), L. Valeš – *Dějiny politických teorií* (Valeš 2007), P. Šaradín – *Historické proměny pojmu ideologie* (Šaradín 2003), Miller a kol. – *Blackwellova encyklopedie politického myšlení* (Miller a kol. 1995), K. Mannheim – *Ideologie a utopie* (Mannheim 1991) a řada dalších.

Shrňme tedy doposud řečené slovy významného britského politologa Andrew Heywooda, jenž napsal, že: „Ideologie jsou světonázorové systémy, které pomáhají poznat a vysvětlovat svět. Jsou to soubory idejí, které tvoří základ politického jednání... Tyto světonázorové systémy představují zásadně odlišné způsoby nazírání na svět... Poskytují stanovisko, z něhož se svět poznává a vysvětluje. Lidé nevidí svět takový, jaký je, ale takový, jaký jo chtějí mít, jinými slovy, přes závoj zakořeněných názorů, přesvědčení a předpokladů“ (Heywood, 1994, s. 9–11). Zajímavý a pro náš výklad velice cenný komentář k této otázce poskytl profesor Andrew Gamble z Univerzity v Sheffieldu, jenž napsal k Heywoodově práci úvodní slovo: „Ideologie jsou hlavním zdrojem utváření, definování a hodnocení politické

reality a budování politických *identit*“ (Heywood, 2005a, s. 15). Politická ideologie a její sdílení s ostatními stoupenci nám tedy nejen „potřebně“ zjednodušuje svět, abychom se v něm alespoň trochu vyznali, ale je také neoddělitelnou součástí naší sociální identity – ať už ve smyslu my (my její stoupenci, kteří vyznáváme společné hodnoty a pohled na svět), nebo oni (její „nestoupenci“ či přímo odpůrci, ti, kteří se od nás odlišují). To je velmi podstatné. Moderní průmyslová společnost totiž rozbila původní stavovské struktury feudální společnosti. Bylo tedy třeba vybudovat novou strukturu sociálních skupin, jež by společnost integrovaly a zabránily tak její atomizaci. A tak se rodí moderní sociální skupiny, které jsou definovány sociálně ekonomicky (podnikatelé – „buržoazie“, dělnictvo, svobodná povolání apod.) nebo sociálně kulturně, resp. politicky (národy, národnosti). Každá z nich si zároveň vytváří svou vlastní ideologii, která má podpořit identitu a integritu jejích členů a jasně ji odlišuje od ostatních skupin.

Důležitým faktem také je, že za každou ideologií stojí také konkrétní politický zájem. Za ideologií volného trhu snaha zprivatizovat státní majetek, za socialismem snaha polepšit si transferem sociálních dávek, za nacismem mimo jiné snaha získat židovský majetek a dobrá místa v nacistickém státním aparátu apod.

Druhou důležitou skutečností je, že ideologie významně slouží, „pomáhají“ jako příznačný „maják“ pro jedince i sociální skupiny v rozbouřených vodách 19. a 20. století. Základními hybateli moderní průmyslové společnosti se stala permanentní změna a modernizace. Zatímco předchozí éra se naopak vyznačovala stabilitou, resp. nehybností (což bylo mimo jiné dáno, že až do 19. století bylo klíčovým zdrojem obživy zemědělství a venkov), průmyslová společnost naopak prosazovala permanentní změnu, vynucenou mimo jiné neustálou potřebou technologické inovace, jež umožňovala přežití nových průmyslových podniků na volném a soutěživém trhu. Lidé se masově stěhují

do měst, odcházejí tedy ze svého původního prostředí a ztrácejí dosavadní sociální zázemí a také svou dosavadní kolektivní i individuální identitu. A tedy hledají novou. Moderní, stále se měnící doba vystavuje lidského jedince obrovskému tlaku na jeho sociální i fyziognomickou adaptaci. Společnost je složitá a stále se měnící, nicméně člověk se stále snaží se v ní vyznat. „Pomocnou ruku“ mu nabízejí právě ideologie, které – jak už jsme řekli – přicházejí s jednoduchými způsoby vysvětlení této moderní složitosti. Neméně významnou roli pak hraje i úpadek náboženství v moderní době – i jeho roli přebírají ideologie. Víra v rozum nahradila víru v Boha, na vlastní potřebě věřit to ale nic nemění. Víra v existenci a platnost všemocného trhu nebo všemocného státu stojí na stejných principech, i když se tváří racionálně. Existují noví svatí, nové bible (*Kapitál, Mein Kampf, Úvahy o revoluci ve Francii, O bohatství národů* apod.), mše vystřídala masová politická shromáždění a stranické sjezdy apod. Ideologie se přitom tváří, že jsou na rozdíl od náboženství a v duchu průmyslové doby založeny na vědeckých argumentech a neustále se jich dovolávají. Nejde o nic jiného než obdobu náboženských, resp. církevních dogmat.

Údajný pevný vědecký základ, o nějž se ideologie opírají, dovedl ad absurdum německý nacismus a sovětská verze komunismu. Jako houby po dešti vznikaly po celém Německu katedry antropologie a rasové čistoty, jež měly za cíl „vědecky“ zkoumat a rozeznat ušlechtilé árijce od jiných podřadných, a tedy otrockých ras. Zejména organizace SS a její vedoucí Heinrich Himmler věnovali obrovské úsilí a finance na vybudování badatelského aparátu, jenž měl „zkoumat“ ve všech částech světa a „nalézat“ vědecké důkazy dokládající nacistickou rasovou teorii – mimo jiné i celosvětovou existenci nadřazené, a tedy přirozeně vládnoucí árijské rasy. Z mnoha takových organizací uveďme například Ahnenerbe (Dědictví předků), jež zorganizovala několik podobných výprav do Tibetu (www.ceskatelevize.cz/porady/10075972119-nacisticka-vyprava-na-strechu-sveta/,

stav k 19. 8. 2013), kde hledala údajné germánské „prapředky“. SS organizovala rovněž pseudovědeckou expedici do Venezuely, která tam měla „objevit“ skutečnou pravlast nejvyspělejších Germánů – bájnou Atlantidu. O několik desetiletí později využil tyto pseudovědecké nacistické expedice americký režisér ve své filmové sérii o Indiana Jonesovi. Mimochodem jedním z důležitých ideologických principů německého nacismu byl jeho důsledný antikomunismus.

Dostáváme se tak k vlastnímu předmětu našeho zájmu – roli antikomunismu jako nové politické ideologie. Antikomunismus jako termín je poměrně mnohoznačný a zahrnuje relativně pestrou názorovou škálu – od odmítání komunistických myšlenek z důvodů náboženských a ideových (komunismus je příliš dogmatický, nerealistický, elitářský – viz zajímavá prvorepubliková debata vedená Karlem Čapkem *Proč nejsem komunistou?*) až po důvody ideologické – snaha očernit a zdiskreditovat konkurenční ideologii a její stoupence. Vyjděme tedy z definice antikomunismu v tomto posledním významu. Takové pojetí antikomunismu má přitom v české polistopadové společnosti relativně racionální základ. Česká společnost se nedočkala naplnění své naděje, že reálné, skutečné zločiny minulého režimu budou v osobách jeho prominentů spravedlivě potrestány. Paradoxně ty politické strany, resp. síly, které měly dostatek politické moci k prosazení tohoto požadavku, jej samy nerealizovaly. A naopak byly to právě ony, které si téma antikomunismu – radikálního odmítání komunismu jako takového, vztaženého přitom jen k existenci a praxi minulého režimu, vetkly do štítu. Důvody tohoto paradoxu mohly být hned dva. Za prvé – koncept liberální transformace bez sociálních přívlastků ztroskotal. Česká republika se na konci druhé Klausovy vlády, již tvořily právě takové politické strany (ODS, ODA a KDU-ČSL), jako jediná postkomunistická země ocitla v těžké hospodářské krizi, způsobené fatálním selháním konceptu ekonomické transformace z dílny Václava Klause, Dušana Třísky, Tomáše Ježka a dalších.

Hodnoty, hlávané pravíci, prošly další těžkou zkouškou během dalšího období pravicových vlád, vedených ODS a jejími premiéry – Mirkem Topolánkem a Petrem Nečasem. Obě tyto vlády skončily předčasně (stejně jako druhá Klausova vláda) vyslovením nedůvěry. Česká republika se přitom na jejich konci opět ocitla v podstatně horší ekonomické situaci – přestože tyto vlády slibovaly úsporný stát a snížení veřejného dluhu, ten v době jejich vlády vyskočil o více než 800 miliard korun. Značná část těchto prostředků přitom skončila v privátním sektoru – buď díky neprůhledným zakázkám (například v oblasti informačních technologií), nebo přímo kvůli korupci. Nemluvě už o skandálech – ekonomických i privátních, jež tyto vlády provázely (viz zejména sledování bývalé manželky premiéra Nečase jeho budoucí manželkou a premiérovou vedoucí sekretariátu Janou Nagyovou prostřednictvím vojenského zpravodajství). Představa pravice jako „správného hospodáře“, který šetří každou korunu, a rozchazovací levice tak vzala za své. Stejně jako představa „slušné“ pravice, která zavádí do české politiky kultivovanou politickou kulturu. Antikomunismus je naopak jedinou „stálíci“ v programové nabídce české pravice poté, co selhaly všechny ostatní body pravicových programů.

Druhý důvod je neméně důležitý. Jak už jsme naznačili, ideologie jsou postaveny na černobílém pohledu na svět, přičemž jasně říkají, co je z pohledu dané ideologie dobré (bílé) a co špatné (černé). Uvažují tedy v kategoriích dobro – zlo, rozeznávají nositele dobra – své hrdiny (jacísi svatí: stachanovci, Pavlík Morozov, Julius Fučík, „hrdinové“ z nepovedeného nacistického pokusu o převrat z roku 1923, ale třeba i Ronald Reagan či Margaret Thatcherová), ale stejně i své „jidáše“, obecně „padouchy“ (paradoxně může jít o stejná jména, jen viděná z jiných ideologických pozic). Prostřednictvím tohoto černobílého vidění, podpořeného ještě příslušnou personalizací a také dalšími pseudoargumenty, sledují ideologie zásadní cíl – legitimizovat politickou sílu (například stranu), která se

k dané politické ideologii hlásí, a posílit tím její mocenské nároky (protože jen ti jsou ti dobří, kterým jde o obecné dobro). A naopak delegitimizovat své politické oponenty jako ony zloduchy, kteří – řečeno s určitou nadsázkou – jsou hlavním zdrojem všeho zla a kteří stojí v cestě našim „světlym zítřkům“. Jinými slovy – očernit jiné politické strany a znevýhodnit je tak v soutěži politických stran o politickou moc. Nejlépe tak, že zdůrazníme hrůzy a katastrofální následky, jež musí nutně nastat, jestliže budou tito „zloduši“, ve skutečnosti naši političtí soupeři, zvoleni a získají tím politickou moc. Antikomunisticky orientované strany většinou opakovaně (a velmi diskutabilně) zdůrazňují nebezpečí návratu komunistů k moci, obrácení našeho historického vývoje zpátky před rok 1989, nebezpečí změny zahraničně politické orientace na Východ, popř. hospodářský hazard a zadlužování. Hlásání takových černých konců je doprovázeno i neméně diskutabilními nálepkami nositelů jiných politických stran, které mají opět evokovat jejich sepjetí s minulým režimem, normalizací či komunismem – za všechny např. „normalizační aparátčík Fischer“ (poté, co se Jan Fischer stal ministrem financí po Miroslavu Kalouskovi), „rudý komunista Filip“ (poté, co komunisté podpořili vládu premiéra Rusnoka) apod. Cílem je opět znedůvěryhodnit tyto politiky v očích veřejnosti, a to opět za použití ideologických klišé.

Poněkud komicky pak vyznívá, jestliže seřadíme výroky stejných politiků v určité historické řadě. Například první místopředseda strany TOP 09 Miroslav Kalousek se vyjádřil na adresu vlády Jiřího Rusnoka (bezpartijní), která nahradila vládu Petra Nečase, kde byl Kalousek vlivným ministrem financí: „Je to vláda komunistů. Musíme jí zabránit,“ a to přesto, že členem komunistické strany nebyl aktuálně nikdo z členů vlády. Ti se ani osobně ke komunistickým či předrevolučním ideálům nehlásili a nic takového nenalezneme ani v programovém prohlášení vlády. Šlo tedy jednoznačně o účelovou ideologickou dehonestaci protivníka. A to nejenom dehonestaci této vlády, ale

levice jako celku: „Byla by to vláda komunistů z KSČM i ČSSD, kteří se zintegrovali do SPOZ.“ (<http://www.parlamentnilisty.cz/arena/monitor/Kalousek-Je-to-vlada-komunistu-Musime-ji-zabranit-281240>. Stav k 15. 8. 2013)

V případě Miroslava Kalouska jde přitom čistě o politický pragmatismus, v žádném případě o vyjádření ideové „čistoty“ a konzistence. Po volbách do Poslanecké sněmovny v roce 2006, které skončily patem levice a pravice (sto poslanců versus sto poslanců), se několik měsíců hledal půdorys nového mocenského uspořádání, jež by dokázalo vytvořit většinu ve sněmovně. Miroslav Kalousek, tehdy jako předseda Křesťansko-demokratické unie – Československé strany lidové, byl ochoten za podíl na vládní moci vstoupit do menšinové vlády s ČSSD, podpořené komunistickou stranou. Jasně o tom svědčí následující zpráva zpravodajského serveru novinky.cz: „Předseda KDU-ČSL Miroslav Kalousek ve čtvrtek souhlasil s výzvou šéfa ČSSD Jiřího Paroubka k jednání o společné vládě. Kalouskovi by nevadila ani tolerance takové vlády ze strany KSČM. Předsednictvo křesťanských demokratů jej v tom podpořilo. Podle místopředsedy KSČM Jiřího Dolejše by komunisté vznik vlády ČSSD a lidovců zřejmě umožnili.“ (<http://www.novinky.cz/domaci/93939-kalousek-je-pro-vladu-s-cssd-tolerovanou-komunisty.html>, Stav k 15. 8. 2013)

Ještě dodejme, že vedle delegitimizace politických soupeřů je častou součástí ideologického boje také pronásledování či snaha o pronásledování politických protivníků – ať už skutečných, nebo (a to častěji) údajných: židů, komunistů, kulaků, „buržoustů“ apod. Do tohoto schématu „honu na čarodějnice“ pak spadá i snaha „očistit“ českou společnost od komunistů a jejich nejviditelnějšího symbolu – komunistické strany. Jako ilustrativní ukázka nám může sloužit vyjádření tehdejšího předsedy klubu poslanců TOP 09 Petra Gazdíka, který 27. února 2011 českým médiím sdělil, že: „Vedení TOP 09 se shodlo, že komunisty je třeba rozpustit,“ resp. „Tento týden se předsednictvo TOP 09

jednomyslně shodlo, že naši ministři mají ve vládě iniciovat projednání návrhu na zákaz komunistické strany a jeho předložení Nejvyššímu správnímu soudu.“ (http://zpravy.idnes.cz/vedeni-top-09-se-shodlo-ze-komunisty-je-treba-rozpustit-rika-gazdik-10/domaci.aspx?c=A110225_160355_domaci_kop, Stav k 16. 8. 2013)

V tomto ideologickém boji, který je na první pohled zaměřen do minulosti (skutečnost je jiná – jde o přítomnou politiku), hraje historie, resp. její výklad klíčovou roli. Kdo získá „klíče od minulosti“, získává zároveň důležité argumenty na podporu svého aktuálního boje o moc. Mimo jiné proto vznikl Ústav pro studium totalitních režimů, v němž se vytvářely ahistorické „legendy“ o existenci masového protikomunistického odboje, zjevně nepodložená tvrzení o tom, že skupina bratří Mašínů připravovala atentát na Klementa Gottwalda apod. Tyto „legendy“ a fámy jsou o to závažnější, že pod tento Ústav spadá (a do roku 2030 bude spadat) i Archiv bezpečnostních složek, který disponuje dochovanými (tedy neskartovanými) archiváliemi z činnosti československé armády a dalších bezpečnostních složek komunistického režimu, včetně komunistické Státní bezpečnosti. Samostatnou kapitolou jak v onom honu na čarodějnice, tak i v „plánované“ činnosti Ústavu pro studium totalitních režimů hraje obviňování mediálně zajímavých osobností české společnosti z údajné spolupráce se Státní bezpečností, rozvědkou apod. Obvinění byli přední čeští herci (Jiřina Bohdalová), zpěváci (Václav Neckář, Jaromír Nohavica) a řada dalších osobností kultury a společenského života. Pravděpodobně nejskandálnějším případem bylo obvinění nejpřekládanějšího českého spisovatele Milana Kundery z údajného udání politicky pronásledované osoby na vysoké školské koleji komunistickým bezpečnostním orgánům. Toto obvinění vyvolalo vlnu spekulací a denunciací, které odmítly mimo jiné desítky světových spisovatelů a nositelů Nobelovy ceny za literaturu. Celá věc tak skončila pro Českou republiku

mezinárodní ostudou. I jinak pravicově zaměřená MF Dnes nabídla svým čtenářům jinou verzi Kunderova příběhu. Pachutí a nedůvěra ale zůstaly.

Když už víme, kdo jsou v dějinách padouši, musíme si vybudovat také panteon vlastních světců – vzorů, (skutečných či opět spíše domnělých) hrdinů, světloňošů pravé víry. Proto tak pravicové strany a politici usilují o glorifikaci skupiny bratří Mašínů, ačkoliv názory na ni a zejména na krvavý způsob její emigrace českou společnost do velké míry rozdělují. Historická skutečnost ale nehraje v tomto úsilí žádnou roli. Primární je zde politika.

Zajímavý pohled na význam a roli historie pro strany hlásící se k antikomunistické ideologii nabízí ekonomka Ilona Švihlíková. Ta vidí černobílý výklad dějin jako bariéru k hledání alternativ, včetně ekonomického a sociálního rozvoje a také nových možností politického systému. Podle Švihlíkové právě antikomunismus napomáhá extrémně liberálnímu pojetí trhu – privatizaci veřejných služeb, omezování sociálních výdajů, korupci apod. „Je důležité vidět, jakými způsoby je ve státech střední a východní Evropy minulost interpretovaná. Je to totiž značná bariéra pro hledání budoucích alternativ pro Evropu... Jde o využívání historie v politickém boji. Jak se daří nové elitě užívat dějiny jako bariéru pro hledání alternativy k současné politice a politickému systému“ (Švihlíková 2012, s. 3). Chceme-li tedy umlčet kritiky současné ekonomické a politické situace, stačí je označit za komunisty, kteří nás chtějí vrátit zpátky před rok 1989. Ale právě demokracie je přitom založena na existenci různých alternativ (myšlenkových, politických, filozofických apod.), které v jejím rámci svobodně koexistují. Vítězství některé z cest ve svobodných volbách je pouze dočasné. Hledání alternativ je přitom právě v dnešní globalizované době velmi důležité – dosavadní politické a především ekonomické modely selhávají a je nutné, ba nezbytné dívat se i po jiných cestách, jež nám zajistí ekonomickou prosperitu a tím také politickou stabilitu.

Specifickou a hojně využívanou funkcí antikomunismu v české politice je rovněž funkce mobilizační. Ta má jednak složku „pozitivní“ – zdůraznění antikomunistické ideologie má přesvědčit voliče, že právě takové strany si zaslouží jejich přízeň – my jsem ti, kteří jsou zárukou svobodného vývoje; jedině my jsme skutečně morální; my jsme ti, kteří jsme zárukou proti návratu „socialismu“ (tedy návratu minulosti), my jsme ta pravá budoucnost.

A zároveň složku negativní, která výrazně převažuje. Antikomunismus vyznávající strany se snaží přesvědčit (resp. vyděsit) své voliče, že nebezpečí konce svobody a demokracie je za dveřmi. Komunisté v KSČM i jiných levicových stranách jen čekají na svou příležitost, aby vývoj země vrátili před rok 1989. Skutečné problémy současnosti (nezaměstnanost, rostoucí veřejný dluh, špatná hospodářská politika vedoucí k ekonomické krizi apod.) jsou odsunuty stranou jako zcela nepodstatné. Jde přeci o samou podstatu demokracie, doslova o její záchranu. Prakticky všechny české předvolební kampaně se nesou v tomto duchu – a to zejména od voleb v roce 1998. Právě v tehdejších předvolebním boji ODS uhrála slušný výsledek právě tím, že celou zemi oblepila plakáty s velikým nápisem MOBILIZACE (před tímto levicovým nebezpečím). Tehdejší volební program ODS končí palcovým titulkem: „Tato země si nezaslouží socialismus, ať už v podobě otevřené či skryté, proto potřebuje ODS“ (http://www.ods.cz/docs/programy/program_1998.pdf, Stav k 16. 10. 2013). ODS se tak podařilo odvést pozornost od neúspěchů svého vládnutí (krach zvoleného konceptu ekonomické transformace, a tím způsobená hospodářská krize) a zároveň demonizovat zcela demokratický a naopak velice potřebný proces střídání pravice a levice prostřednictvím svobodných voleb. O tom, že přitom nešlo o ideovou zásadovost, ale o čistý pragmatismus svědčí následné uzavření tzv. opoziční smlouvy mezi ODS a jejím „úhlavním nepřítelem“ ČSSD, jež znamenala toleranci levicové vlády ze strany občanských demokratů.

Do demokratické, svobodné politiky je tak vnášen prvek strachu a ohrožení, který je přitom typický právě pro totalitní a autoritářské režimy. Místo pozitivní, tvůrčí stimulace – pro něco – zde nastupuje stimulace jednoznačně negativní – proti někomu. Jak už jsme konstatovali, tato negativní mobilizace navíc provází každé české volby. A tak heslem ODS před následujícími volbami v roce 2002 opět znělo: „Zastavte socialisty, národ volí Klause“ a totéž se opakovalo i před volbami v roce 2006. Dokonce i pravicově orientovaní komentátoři již začali psát o ideové a obsahové vyprázdněnosti takového virtuální boje proti komunismu a levici: „V roce 2006 vsadil pan Mirek Topolánek a ODS na antikomunistickou mobilizaci. Vynálezem té doby je zkratka KSČSSD. Předsedovi ODS se podařilo přesvědčit voliče, že hrozí návrat komunistů, ačkoliv bývalí komunisté bez problémů působili ve všech předchozích vládách ODS.“ (zabojnik.blog.idnes.cz/c/125763/Ctvrta-mobilizace-neverjde.html, Stav k 16. 8. 2013). Další vlna „antikomunismu“ se objevila po krajských volbách v roce 2008, které masivně vyhrála levice, a především po pádu Topolánkovy vlády v roce 2009. V případě uskutečnění předčasných voleb, původně plánovaných na podzim 2009, bylo reálné, že stejně jako u krajských voleb získá většinu ve sněmovně levice v čele s ČSSD. A tak se Mirek Topolánek jako předseda ODS opět uchýlil k „osvědčené“ mobilizaci pravicových voličů: „Topolánek vyhlásil mobilizaci pravice. Podle Topolánka po volbách hrozí spojení ČSSD a KSČM, takže by „velká část veřejnosti neměla ve Sněmovně zastoupení... Chceme zabránit návratu před rok 1989... Současná realita v krajích dokazuje, že sloučení mezi komunisty a ČSSD je zcela reálné.“ (<http://www.novinky.cz/domaci/171591-topolanek-vyhlasil-mobilizaci-pravice.html>, Stav k 16. 8. 2013). Totéž se pak opakovalo v souvislosti s první přímou volbou prezidenta republiky, kdy proti sobě do druhého kola postoupili Miloš Zeman jako kandidát levice a Karel Schwarzenberg (TOP 09 s podporou ODS). I Zeman, ačkoliv

z KSČ vystoupil po porážce Pražského jara a byl několikrát normalizačním režimem vyhozen ze zaměstnání, byl ztotožněn s nebezpečím nástupu komunistů k moci. Z desítek výroků připomeňme například reakci prvního místopředsedy TOP 09 na Zemanovo vyjádření o ústavních zvyklostech. Kalousek vzpomněl v této souvislosti komunistický puč v únoru 1948 a na pozdější slova Klementa Gottwalda. „Z toho Zemanova výroku jde mráz po zádech. Nejde totiž nevzpomenout na slavný Gottwaldův výrok, že napustí do starých měchů nové víno. Také Gottwald použil k převratu demokratickou ústavu, pouze ji vykládal jinak,“ řekl Právu Kalousek (<http://www.miroslav-kalousek.cz/clanek360>. Stav k 16. 8. 2013).

Paradoxně, ačkoliv téma antikomunismu a hrozba nástupu levice (ve smyslu reálné hrozby pro demokracii) zněly i před předčasnými volbami v roce 2013, zdá se – alespoň zatím, že právě tyto volby mohou znamenat určitý mezník. Klasická pravice jako celek v čele s ODS v těchto volbách propadla. Pravicoví voliči naopak podpořili hnutí ANO 2011 miliardáře Andreje Babiše. Ten ale nejenže byl protekčním členem normalizační KSČ (rodiče pracovali v diplomacii, on sám v zahraničním obchodu), ale slovenský Ústav paměti národa zveřejnil řadu dokumentů, jež napovídají o možné Babišově spolupráci s komunistickou Státní bezpečností. I kdyby šlo jen o podezření – Babiš napadl toto obvinění u soudu, který stále probíhá – tyto informace se před volbami dostaly do veřejného povědomí. Přesto Babišovo hnutí jen těsně nevyhrálo volby a získalo úctyhodných 19 % hlasů, a to prokazatelně především (ale nejen) na pravé části voličského spektra. Existuje tedy určitá naděje, že po 25 letech, jež příští rok uplynou od pádu komunistického režimu, se toto téma vrátí do historie, kam patří.

Kdyby se tento předpoklad potvrdil, česká společnost by tak vyřešila jeden ze svých bolestivých problémů, který ji významným způsobem uměle rozděljuje. Česká společnost a její politická elita se díky tomuto tématu politicky vybijí v nesmyslných

diskusích o antikomunismu a své minulosti, místo řešení aktuálních a skutečně zásadních otázek globální hospodářské soutěže, zvýšení konkurenceschopnosti českého hospodářství, nárůstu sociálních rozdílů a z toho plynoucí rasové a třídní nenávisti, xenofobie apod. Naše minulost by nám neměla bránit v naší úspěšné budoucnosti – řečeno slovy politologa Jiřího Kunce, mrtvý by již neměl chytat živého. Jestliže se nám nepodařilo skutečně potrestat objektivní zločiny minulého režimu a dát tím průchod spravedlnosti na počátku 90. let, dnes již musíme volit zcela jinou strategii. Skupinovou, tedy i národní minulost, je třeba přijmout se vším, co k ní patří. S tím dobrým i zlým – stejně jako v lidském životě. My, Češi počátku 21. století, jsme jak potomky Husa, Komenského a Masaryka, tak i těch horších stránek naší minulosti. Stejně jako každý lidský jedinec prožil různé etapy svého života a ne na všechny bude skutečně hrdý. Naše dějiny jsou bytostnou součástí naší identity – osobní i sociální, dokonce jejím základem. Odmítat jednu část a preferovat druhou znamená odmítat kus sebe sama. Dnes více než kdy jindy je třeba vykročit jinou cestou – přijmout své dějiny se vším, čím jsme si my, Češi, nejen ve 20. století prošli. Měli bychom pokud možno zapomenout na neustálé odmítání předchozích, dnes nevyhovujících etap svého vývoje – tak se Masarykova první republika zásadně distancovala od Rakouska, druhá republika a s ní protektorát od Masarykovy první republiky, komunistický režim od všech předchozích, reformní komunisté od těch stalinských, normalizátoři od reformistů a polistopadový režim od komunistického režimu jako celku, aniž by viděl zásadní rozdíly v jeho jednotlivých fázích. Vždy přitom bylo šmahem odmítáno nejen „zlo“, ale i vše dobré, co daná etapa pro náš společenský, kulturní či ekonomický rozvoj přinesla a na co bychom třeba mohli navázat, kdybychom neustále nehráli onu nesmyslnou hru o minulost a programové vylučování toho, co se nám momentálně nelíbí či se nehodí do ideologicky vnímaného konceptu dějin. Přijetí svých dějin

jako součásti sebe sama a zasypání příkopů, jež tím v rámci české společnosti neustále vznikají, může mít velmi pozitivní dopad i na naše vnímání sebe sama jako přirozené součásti české společnosti, či chcete-li národa – ne primárně k některé z ideologických frakcí (komunisté, liberálové, socialisté, křesťané). Chceme-li v globální soutěži uspět, musíme dokázat jít jedním směrem, společně táhnout za jeden provaz, jinak reálně riskujeme, že česká společnost upadne do „globálního zapomnění“, či „globální bezvýznamnosti“. Řečeno s Tomášem Gariguem Masarykem: „Česká otázka je buďto otázka světová, nebo otázkou vůbec není!“

Poznámky:

- ¹ Tato studie vznikla jako dílčí výstup grantového projektu *Průběh Sametové revoluce ve vybraných městech Jihočeského kraje v komparativní perspektivě*, č. 13-15049S, který finančně podpořila Grantová agentura České republiky.
- ² K této otázce zasvěceně viz KOUKOLÍK, F. *Zvíře politické*, Praha: Galen, 2002.

Literatura:

- DVOŘÁKOVÁ, V.; KUNC, J. *O přechodech k demokracii*. Praha: SLON, 1994.
- HEYWOOD, A. *Politické ideologie*. Praha: Victoria Publishing, 1994.
- HEYWOOD, A. *Politická teorie*. Praha: Eurolex Bohemia, 2004.
- HEYWOOD, A. *Politické ideologie*. Praha: Eurolex Bohemia, 2005a.
- HEYWOOD, A. *Politická teorie*, Praha: Eurolex Bohemia, 2005b.
- KOUKOLÍK, F. *Zvíře politické*. Praha: Galen, 2012.
- KUNC, J. Kdy mrtvý chytá živého. Konflikt a konsensus, In DVOŘÁKOVÁ, V., HĚROUTOVÁ, A. *II. kongres českých politologů*. Praha: ČSPV, 2003.
- KRSKOVÁ, A. *Dějiny evropského politického a právního myšlení*. Praha: Eurolex Bohemia, 2003.

- KŘÍŽKOVSKÝ, L.; ADAMOVÁ, K. *Dějiny myšlení o státě*. Praha: Codex, 2000.
- KULAŠIK, P. a kol. *Dejiny politických teorií*. Banská Bystrica: UMB, 2000.
- MANNHEIM, K. *Ideologie nebo utopie?* Bratislava: Archa, 1991.
- MILLER, D. a kol. *Blackwellova encyklopedie politického myšlení*. Brno: CDK Proglas – Jota, 1995.
- MÜLLER, A. *Úvod do vědy o politice*. Praha: Lunarion, 1991.
- POLÁŠEK, M. a kol. *Mezi masovou a kartelovou stranou (vývoj ČSSD a KSČM)*. Praha: SLON, 2012.
- SUK, J. Komunistická strana Československa – koaliční partner nebo zločinecká organizace?, In *KSČ a radikální socialismus v Československu 1918-1989 – Věstník grantu*. Praha: ÚSD AV ČR, 2003.
- ŠARADÍN, P. *Historické proměny pojmu ideologie*. Brno: CDK, 2001.
- ŠVIHLÍKOVÁ, I. Dějiny jako bariéra k hledání alternativ. In *Haló noviny* 3. 8. 2012.
- VALEŠ, L. *Dějiny politických teorií*. Plzeň: Aleš Čeněk s.r.o, 2007.
- VALEŠ, L. *Dějiny politického myšlení od starověku po Machiavelliho*. Klatovy: AgAkcent, 2013.

